ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

EULIMENE

Vol 19 (2018)

EULIMENE 19-20 (2018-2019)

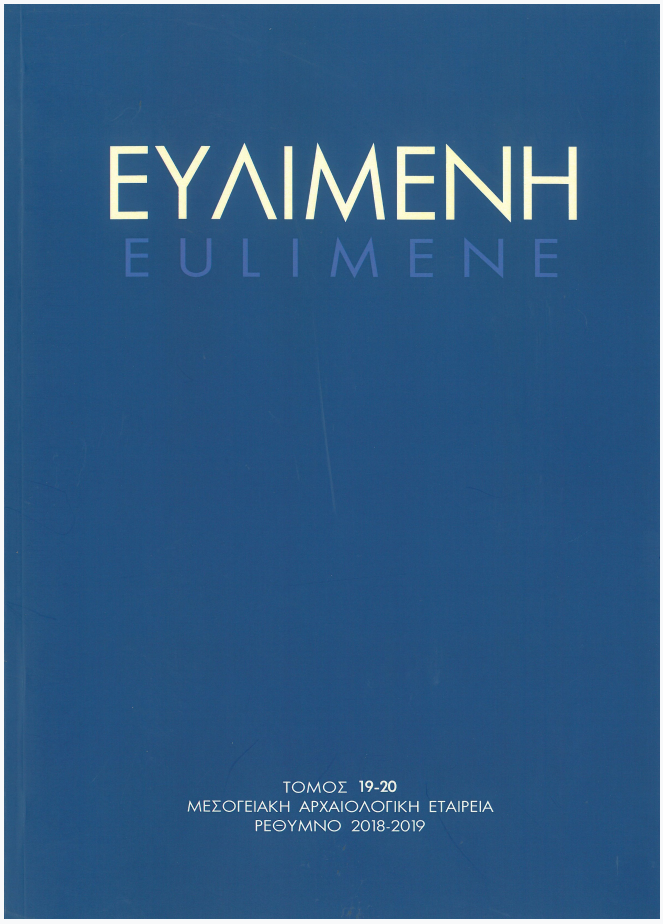

Το προβάδισμα των κρητικών εργαστηρίων στη διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων κατά την πρώτη χιλιετία π.Χ.

Αγγελική Λεμπέση

doi: 10.12681/eul.32836

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 21/12/2025 23:21:42

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 19-20
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2018-2019

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

Χατζηχρήστου 14
GR 117 42–Αθήνα

PUBLISHER
MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

Chatzichristou 14
GR 117 42–Athens

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Nicholas Salmon (London)
Μαρία Αχιολά (Ρόδος)

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS
Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Nicholas Salmon (London)
Maria Achiola (Rhodes)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ
EULIMENE 2018-2019
ISSN: 1108–5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Αθήνα)
Καθ. François de Callataÿ (Paris)
Καθ. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Δρ. Marco Fressura (Rome)
Δρ. Marco Vespa (Fribourg)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Em. Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)
Prof. François de Callataÿ (Paris)
Prof. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Dr. Marco Fressura (Rome)
Dr. Marco Vespa (Fribourg)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι ένα διεθνές επιστημονικό περιοδικό με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12ος / 11ος αι. π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5ος / 6ος αι. μ.Χ).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων στην αγγλική ή σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στις ακόλουθες διευθύνσεις: litinasn@uoc.gr και stefanakis@rhodes.aegean.gr.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf και έναν τόμο του περιοδικού.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85132 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)
web: http://www.eulimene.eu/

EULIMENE is an international refereed academic journal which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenean period (12th / 11th cent. BC) through to the Late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on Anthropology, Palaiodemography, Palaio-environmental, Botanical and Faunal Archaeology, the Ancient Economy and the History of Science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, either in English or in other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please submit your paper to: litinasn@uoc.gr and stefanakis@rhodes.aegean.gr.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format, and a volume of the journal will be provided to the contributors.

Subscriptions – Contributions – Information:
Mediterranean Archaeological Society
Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)
Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 85132 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)
web: http://www.eulimene.eu/

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 19-20 (2018-2019)

List of Contents
EULIMENE 19-20 (2018-2019)

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti vi

Νεραντζής Νεραντζής – Στρατής Παπαδόπουλος, Η μεταλλουργία της Πιστύρου και της περιοχής της κατά τους ιστορικούς χρόνους: η έρευνα και τα πρώτα πορίσματα..... 1

Αγγελική Λεμπέση, Το προβάδισμα των κρητικών εργαστηρίων στη διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων κατά την πρωτη χιλιετία π.Χ. 25

Paul A. Iversen, Lunisolar Calendars, the Antikythera Mechanism, the Halieia of Rhodes and some thoughts on the Calendars of Rhodes and Kos 39

Μέλπω Ι. Πωλογιώργη, Αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής των ρωμαϊκών χρόνων 123

Βιβλιοκρισία – Book Review
Sylloge Nummorum Graecorum. Poland Volume I. The Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź. Part 3 *Bosporus – Cilicia* by Mariusz Mielczarek, The Polish Academy of Arts – The Institute of Archaeology and Ethnology, The Polish Academy of Sciences, Kraków – Warszawa, 2016, ISBN 978-83-7676-258-6,122, σελ. 122, πίν. 42. **(Μανόλης Ι. Στεφανάκης)** 133

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Νεραντζής Νεραντζής – Στρατής Παπαδόπουλος, Η μεταλλουργία της Πιστύρου και της περιοχής της κατά τους ιστορικούς χρόνους: η έρευνα και τα πρώτα πορίσματα, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 19-20 (2018-2019), 1-24.

The metal production at Pistyros and the surrounding area in the historical period: Reserach and first results. This article focuses on metal production at the Thasian colony of Pistyros in Aegean Thrace during the Classical/Hellenistic periods. Evidence for mining activity in the Lekani Mountains, that was mentioned by ancient authors is also under examination. Mining shafts and galleries, mineral processing areas and slag heaps represent direct evidence for the organization and running of large-scale metal production in this region. With the foundation of Thasian colonies and emporia in the coastal zone, the output in metals increased and this became possible through the involvement of Thracian manpower as they were more numerous and better suited to exploit these resources. On the other hand, the Greeks of the colonies traded finished products in exchange for raw materials. This reciprocal relation is corroborated by recent evidence for metal production deriving from the ongoing excavation at Pistyros, namely large volumes of metallurgical slag. The archaeological findings reveal that primary smelting of iron/manganese ores bearing precious metals and argentiferous lead ores were smelted at Pistyros for the extraction of silver and possibly also gold. The coexistence of slag, speiss and litharge at Pistyros provide clues to the potential workflow for precious metals extraction. Thus, it is being suggested that three liquid layers formed within the same furnace: a) slag floating on the top, b) speiss separating in the middle and c) a layer rich in Pb/Ag collected at the bottom. The next stage would involve further treatment of the Pb/Ag product through cupellation for the separation of lead from silver during which platy litharge was formed, characteristic examples of which were found during excavation. The supply of raw materials, i.e. minerals and timber for charcoal, from the mining zone in the Lekani Mountains was a matter of negotiation and exchange between the indigenous Thracian miners and the Thasian populations of the colonies.

Αγγελική Λεμπέση, Το προβάδισμα των κρητικών εργαστηρίων στη διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων κατά την πρώτη χιλιετία π.Χ., *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 19-20 (2018-2019), 25-38.

The precedence of Cretan workshops in the formation of iconographic types during the 1st millennium B.C. The discussion of the entitled subject demonstrates the leading contribution of Cretan workshops to the shaping of six iconographic types from the 10th century BC on, which appear later in the iconography of the rest of Greece. The innovative creation of these types is due to the continuous manufacture of anthropomorphic artefacts from the 2nd to the 1st millennium BC and to the dynamic Minoan past of Crete.

Paul A. Iversen, Lunisolar Calendars, the Antikythera Mechanism, the Halieia of Rhodes and some thoughts on the Calendars of Rhodes and Kos, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 19-20 (2018-2019), 39-122.

This paper will discuss the logic, history and development of lunisolar calendars, including the *octaëteris*, the Metonic Cycle and Callippic Cycle periods (particularly how the latter two are employed on the Antikythera Mechanism), as well as the years, season, history and events of the Halieia games of Rhodes (which are also attested on the Antikythera Mechanism). It will also discuss the order and seasons of the months and the day-nomenclature of the calendars of Rhodes and Kos as well as their semester systems. Here it will be argued that there were two separate calendars in operation with different starting points at both these city-states — an Eponymous Calendar-Year and a Bouleutic Calendar-Year. The paper will also discuss the intercalary month Πάναμος δεύτερος at Rhodes along with various theories concerning the Διπανάμια festival there.

Finally, the paper will conclude by analyzing the years in which several Rhodian festivals were celebrated, based upon which several Rhodian inscriptions will be redated.

Μέλπω Ι. Πωλογιώργη, Αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής των ρωμαϊκών χρόνων, *ΕΥΛΙΜΕΝΗ* 19-20 (2018-2019), 123-132.

Roman statuette of a young male figure. The sculpture published here, kept in the Archaeological Museum of Piraeus (inv. no 1212), is a freestanding, smaller than life-size (max. preserved height: 0.415 m) statuette of a nude young man, preserved from the waist up. Evidence concerning its provenance does not exist, as the date at which the statuette was handed over to the Archaeological Museum of Piraeus remains unknown and no further information is available. Around 1971-72, the late Professor Giorgos Despinis, who served as Curator of Antiquities at the time, entered a brief description of the object into the Museum's Inventory. The statuette is made of white, fine-grained marble, possibly Pentelic, covered with light brown patina. Aside from the lower body and the legs, the right upper limb is missing from the middle of the arm down. Similarly, the largest part of the left upper limb, which was possibly raised, is missing, also from the middle of the arm down. Traces of a round socket, intended for the insertion of a dowel, are preserved in the centre of the broken surface of the left arm. One more circular socket is found on the left shoulder connected to a shallow, narrow groove. On the left side of the torso, the remains of an integral rectangular support (*puntello*) survive, whose broken surface indicates that it was angled, leaning forward. Rasp marks are visible on either side of the neck, the area covered by the curls, as well as the left side of the torso, from the armpit to the *puntello*. Extensive use of drill is evident in the rendering of the hair. The figure's hair that features "anastole" above the forehead, consists of rich curls that grow unevenly, framing the beardless youthful face, covering the ears completely. Based on stylistic grounds, the statuette is datable around the mid-2nd century AD or shortly later. The preserved evidence leads to the assumption that the figure held most likely a cornucopia in his raised left hand. The statuette depicted possibly a daemon or personified a benevolent force or a river.

ΤΟ ΠΡΟΒΑΔΙΣΜΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ Π.Χ.

Έργα της εικαστικής έκφρασης με σίγουρο τόπο προέλευσης, με ευανάγνωστο το διαφορετικό κατά τόπους τεχνοτροπικό ιδίωμα και με προσδιορίσιμο τον ρυθμό της δημιουργίας τους αποτελούν τις τρεις προϋποθέσεις για τη συζήτηση του τιτλοφορούμενου θέματος. Στα τρία κριτήρια προστίθεται και η συνεπής ανά περιόδους επανάληψη του ίδιου τύπου στην ευρύτερη περιοχή της ίδιας γεωγραφικής ενότητας, όπου ο τύπος μετασχηματίζεται κατά τον τρέχοντα ρυθμό κάθε περιόδου.[1] Η αναφορά σε έργα Μουσείων με άγνωστη προέλευση παραλείπεται γιατί η όποια αξιολόγησή τους βασίζεται σε αλυσιδωτές υποθέσεις.

Δύο τύποι του ετερόφυλου ζεύγους

Το ετερόφυλο εναγκαλιζόμενο ζεύγος ως αυτοτελές θέμα μορφοποιείται το α΄μισό του 9ου αι. π.Χ. σε περίοπτο σύμπλεγμα από το ιερό του Ερμή *κραναίου* στην Πατσό της Επαρχίας Αμαρίου (**εικ. 1**).[2] Με το τεχνοτροπικό ιδίωμα του πήλινου συμπλέγματος να χαρακτηρίζει και χάλκινο ειδώλιο αντρικής μορφής από τον ίδιο χώρο λατρείας επικυρώνεται η εντοπιότητα της αυτοδύναμης διαμόρφωσης του ζεύγους.[3]

Η συνεξέτασή του με το χάλκινο σύμπλεγμα εναγκαλιζόμενου ζεύγους που βρίσκεται στο Μουσείο της Βοστώνης δεν επικυρώνει ούτε αναιρεί το προβάδισμα της Κρήτης στη διαμόρφωση του τύπου. Η άγνωστη προέλευση του συμπλέγματος και η αμφισβητούμενη χρονολόγησή του καθιστούν επισφαλή την αναζήτηση τεχνοτροπικών παράλληλων.[4] Ειδικά, στα χάλκινα ανθρωπόμορφα ειδώλια του ΠρτΓ και του Γ ρυθμού από το ιερό της Σύμης, που δεν τα αγγίζουν οι επικαλούμενες επιδράσεις από την Εγγύς Ανατολή.[5]

Τη γηγενή δημιουργία του τύπου τεκμηριώνει και η παράστασή του στην κεντρική μετόπη του λαιμού των κοσμημένων με έκτυπες σε μονή γεμάτη μήτρα μορφές των

---

[1] Οι συντομογραφίες για τα περιοδικά και τις σειρές εκδόσεων αναγράφονται κατά τον ηλεκτρονικό κατάλογο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (13.11.2006), ενώ των αρχαιολογικών περιόδων προσαρμοσμένες στα ελληνικά είναι οι ακόλουθες: ΥΜ ΙΙΙ - ΥΜ ΙΙΙΓ/ΥπΜ = υστερομινωική/υπομινωική· ΠρτΓΑ-Β = πρωτογεωμετρική· Γ = γεωμετρική· ΥΓ = υστερογεωμετρική· ΠρτΔ = πρωτοδαιδαλική· ΜΔ = μεσοδαιδαλική· ΥΔ = υστεροδαιδαλική. Για τις ετήσιες εκθέσεις των ανασκαφών στο ιερό, βλ. ΠΑΕ 1972-78, 1981, 1983, 1985-87, 1999-2003.

[2] Κούρου και Καρέτσου 1994, στον τ. Rochetti 1994, 86, 124 αρ. 3, εικ. 5α-δ· για τη χρονολόγησή του: Lebessi 2009, 545, fig. 12.

[3] Λεμπέση 2002, 58-59, εικ. 26.

[4] Fittschen 1969, 133, no. GP 1.

[5] Langdon 2008, 280-81.

πιθαμφορέων της Κρήτης.[6] Η παρεμβολή φοινίκων ή μεικτογενών όντων από χωριστές μήτρες σε θραύσματα πιθαμφορέων της πρώην Συλλογής Μεταξά δεν επηρεάζει τη μορφολογική απόδοση του ζεύγους ούτε τον συμβολισμό του, γιατί δύο δέντρα οριοθετούν και το θέμα της σφίγγας σε μετόπη πιθαμφορέα του ίδιου χρονολογικού ορίζοντα.[7] Τοπικής επίνοιας αποτελεί το σχήμα χειρονομίας της αντρικής μορφής, που αγκαλιάζει τη γυναικεία με το χέρι του βάθους και φέρει στον κόλπο της το χέρι που εικονίζεται σε πρώτο επίπεδο. Οι παραλλαγές του ίδιου σχήματος χειρονομίας στο θεϊκό ζεύγος 'Ηρα-Ζεύς' (;) ενός αναθήματος από ξύλο του ύστερου 7ου αι. π.Χ. από το Ηραίο της Σάμου[8] και σε πήλινο πλακίδιο του 600-575 από το ιερό στο Biazio του Μεταπόντιου[9] αποτελούν ενδείξεις για την ακτινοβολία της πηλοπλαστικής των κρητικών εργαστηρίων σε ακμαία κέντρα παραγωγής τέχνεργων υψηλής ποιοτικής στάθμης.

Σε άρθρο μου για το ετερόφυλο εναγκαλιζόμενο ζεύγος της κρητικής εικονογραφίας αντιπαραθέτω έναν νεωτερικό τύπο στον οποίο η αντρική μορφή προσεγγίζει διακριτικά τη γυναικεία.[10] Η εμφάνισή του σε τεφροδόχο κάλπη κνωσιακού εργαστηρίου του ύστερου 8ου αι. π.Χ. παρατείνεται έως και τον 6ο αι. π.Χ. Η απεικόνισή του στο τεφροδόχο αγγείο ή σε χρηστικά και δευτερογενούς κτερισματικής χρήσης αγγεία συμβολίζει «the most really contemporary portrait of the Hellenes».[11] Ένα πορτραίτο που η μεταγενέστερη διασπορά του στον ελλαδικό και τον νησιωτικό χώρο ή και τις αποικίες της Δύσης απηχεί την ακτινοβολία της κρητικής εικονογραφίας.

Στην κνωσιακή τεφροδόχο κάλπη του ΥΓ ρυθμού η προσέγγιση των δύο διαφορετικού φύλου μορφών είναι ιδεατή, γιατί και οι δύο μορφές στέκουν σε χωριστές βάσεις που συμβολίζουν την απόσταση μεταξύ του υπερβατικού και του επιστητού κόσμου. Στον υπεραισθητό χώρο ανήκει η γυναικεία μορφή, λόγω του ανενεργού στήσιμου στη βάση της, ενώ τον αντιληπτό μικρόκοσμο συμβολίζει η αντρική μορφή με τον ευρύ διασκελισμό και τη ζωηρή χειρονομία.[12]

Πάντως από τον 7ο αι. π.Χ. και μετά η διακριτική ερωτικής χροιάς προσέγγιση της γυναικείας μορφής από την αντρική είναι πιο στενή, ίσως γιατί απηχεί τη μεταβαλλόμενη ερωτική συμπεριφορά μεταξύ των δύο φύλων κατά το κοινωνικό γίγνεσθαι. Την υπόθεση επικυρώνουν το γραπτό πλακίδιο από τον αποθέτη της Γόρτυνας του πρώιμου 7ου αι. π.Χ., το κρητικό πλακίδιο από τον Τάραντα του ΜΔ ρυθμού, το ζεύγος στη μετόπη του λαιμού της πρόχου από το Αφρατί και το αποσπασματικά σωζόμενο πλακίδιο του 575-550 π.Χ. από το ιερό της Σύμης (**εικ. 2**).[13] Το θέμα λοιπόν καθαυτό, που επαναλαμβάνεται σε διαφορετικές κατηγορίες τέχνεργων έως και τον 6ο αι. π.Χ., καθιστά επισφαλή την άποψη της σύνδεσής του με ετερόφυλα ζεύγη της μυθοπλασίας ή με το τελετουργικό της ιερογαμίας.[14]

---

[6] Hornbostel 1970, 56-93.

[7] Αντίθετα: Αλεξίου 1965, 550-51, εικ. 10-11· πρβλ. Hornbostel 1970, Tafel 26c.

[8] Lebessi 2009, 544, fig. 12.

[9] Olbrich 1979, 102, A5, Tav. 1.

[10] Lebessi 2009, 544-45, fig. 13.

[11] Payne 1927-1928, 240 no. 38, 286-88.

[12] Oakley and Sinos 1993, 25-26 για τα ποικίλα σχήματα χειρονομίας στις γαμήλιες παραστάσεις των αττικών αγγείων του 5ου αι. π.Χ.

[13] Rizza and Scrinari 1968, 221, no. 82, Tav. 14· Olbrich 1981, 127-28· Levi 1927-1928, 339-40, fig. 443· Lebessi 2009, 541-43, fig. 1.1, 4.6-7 & 130.

[14] Blome 1990, 49, note 76, 86-87.

Ο τύπος της ντυμένης γυναικείας μορφής

Η πρωτοπόρος μεταλλοτεχνία της Κρήτης εκφράζεται από την ΥΓ περίοδο με τον τύπο της ντυμένης γυναικείας μορφής σε όρθια στάση και με αδρανή χέρια κατά μήκος του σώματος. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν οι δύο σφυρήλατες μορφές, ύψους 0,40 μ.,[15] που συμβρέθηκαν με την υψηλότερη σφυρήλατη αντρική μορφή της «Απολλώνιας Τριάδας» στο ιερό της κάτω ακρόπολης της Δρήρου (**εικ. 3**). Η χρονολόγησή τους βασίζεται στο όμοιο κατά τον ρυθμό πρόσωπο του Απόλλωνα με ενός χάλκινου συμπαγούς ειδωλίου από το Αφρατί της Επαρχίας Πεδιάδας (**εικ. 4α-β, 5**), το οποίο χρονολογείται στη δεκαετία 720-710 π.Χ. το αργότερο κατά τα ανασκαφικά δεδομένα.[16]

Την αυτοδύναμη γηγενή διαμόρφωση του τύπου της ντυμένης γυναικείας μορφής τεκμηριώνει η επανάληψή του σε πήλινο ειδώλιο, όπου η μορφή εικονίζεται με χέρια αδρανή κατά μήκος του σώματος να στέκει σε ορθογώνια βάση, ώστε να διασφαλίζεται η ευστάθειά της στον υπαίθριο χώρο λατρείας του ιερού της Σύμης (**εικ. 6α-β**).[17] Η φόρμα του τυπωμένου σε μήτρα προσώπου με τους εκατέρωθεν πλοκάμους της κόμης και ο γραπτός σχολιασμός του ποδήρους ενδύματος χρονολογούν το ανάθημα στη δεκαετία 690-680 π.Χ., αποδεικνύοντας την άμεση συνάφεια της μορφής με των δύο σφυρήλατων γυναικείων μορφών από το ιερό της Δρήρου.

Οι διαφορές του ίδιου τύπου όσον αφορά το μέγεθος και το υλικό κατασκευής στα παραδείγματα Δρήρου και Σύμης προκύπτουν από τον διαφορετικό συμβολισμό που επιβάλλει ο χώρος απόθεσης. Η προσφορά τους στο ιερό της Δρήρου σημειοθετεί την τοπικής εμβέλειας αρχή εξουσίας (= του *Κόσμου*), ενώ ο ίδιος τύπος γυναικείας μορφής στο διασυνοριακό ιερό της Σύμης αποτελεί ατομικό ανάθημα αναθέτριας, η οποία λόγω του φύλου της δεν μετείχε στις ανδροκρατούμενες αρχές εξουσίας.

Την καθιέρωση του τύπου και τη διάχυσή του στα κρητικά εργαστήρια της πηλοπλαστικής καθ' όλη τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ. τεκμηριώνουν τα έκτυπα πλακίδια από χώρους υπαίθριας λατρείας των ιερών στην Αξό και τη Γόρτυνα.[18] Ακόμη και η παραλλαγή του σχήματος της χειρονομίας με την ανοιχτή παλάμη να φέρεται κάτω από τους μαστούς στο κρητικό αγαλματίδιο από ασβεστολιθικό πωρόλιθο «της κυρίας της Auxerre» προϋπάρχει σε πήλινο ειδώλιο ντυμένης γυναικείας μορφής του ΠρτΔ ρυθμού από τον αποθέτη του ιερού της Γόρτυνας.[19] Η διαδρομή του τύπου της γυναικείας μορφής ντυμένης με ποδήρες ένδυμα και με το καθιερωμένο κρητικό επίβλημα, στερεωμένο με ζώνη στην πίσω όψη και με χέρια εφαπτόμενα στις πλάγιες πλευρές του κάτω κορμού ξεπέρασε τα σύνορα της Κρήτης.

Η επίδραση της κρητικής εικονογραφίας είναι προφανής στον τύπο της κόμης και τον τρόπο αμφίεσης και διακόσμησης του ποδήρους ενδύματος στο παλαιότερο υπερφυσικού μεγέθους άγαλμα (ύψους 1,88 μ.) της εξέχουσας γενιάς Νικάνδρας από τη Νάξο που ανατέθηκε στη Δήλο. Σύμφωνα με τη μαρτυρία της επιγραφής στη μια πλάγια όψη του ενδύματος το άγαλμα από ναξιώτικο μάρμαρο χρονολογείται στον ύστερο 7ο αι.

---

[15] Richter 1968, figs. 70-75.

[16] Λεμπέση 1980, 87-89, πίν. 25-26.

[17] Αρ. ΜΗ 20756 & 21860: Πρκτ 1977, πίν. 217β· Λεμπέση 1981, 24, εικ. 8· για τη συγκόλληση της κεφαλής και τη χρονολόγησή της: Λεμπέση 2021, 18.

[18] Rizza 1967-1968, no. 48 fig. 7· no. 73, 75, 85, fig. 9· no. 80, fig. 12· Rizza and Scrinari 1968, no. 101, tav. 17· no. 126 tav. 21· no. 135-136 tav. 22· no. 148 tav. 23· no. 156 tav. 24· no. 197-198, tav. 30.

[19] Πρβλ. Rizza and Scrinari 1968, no. 53, tav. 10 με Davaras 1972, 55, fig. 9, ύψους 0,75 μ.

π.Χ.[20] Αντίθετα, το ιστορικό της συνεπούς εφαρμογής του τύπου της εμφανίζεται στην Κρήτη από τον ύστερο 8ο και παρατείνεται σε όλη τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ.

Προφανής είναι η τυπολογική επίδραση της κρητικής μεταλλοτεχνίας και στο μικρού μεγέθους συμπαγές, χάλκινο γυναικείο ειδώλιο από το Μενελάειον της Σπάρτης του πρώιμου 7ου αι. (ύψους 0,13 μ.).[21]

Ο εικονογραφικός τύπος του κούρου

Ο εικονογραφικός τύπος του κούρου που πρωτοεμφανίζεται στη μεταλλοτεχνία της Κρήτης τη Γ εποχή επηρεάζει πιθανόν κατά τον ύστερο 7ο αι. π.Χ. τη διαμόρφωσή του στη μνημειακή πλαστική της πλούσιας σε μάρμαρο Νάξου. Η γενικευμένη άποψη για την επίδραση της Αιγύπτου στους κούρους της αρχαϊκής περιόδου, που είναι προφανής στο υπερφυσικό τους μέγεθος, παρακάμπτει τη μικροτεχνία.[22]

Τα καίρια χαρακτηριστικά του τύπου του κούρου στη μνημειακή πλαστική είναι το στήσιμο σε συμφυή πλίνθο για τη στήριξή του σε ορθογώνια βάση με αδρανή κατά μήκος του σώματος χέρια και με προβαλλόμενο το ένα πόδι. Και οι τρεις παραστατικές ενδείξεις του τύπου υπάρχουν σε χάλκινο ειδώλιο αντρικής μορφής από το ιερό της Σύμης του 760-750 π.Χ. (ύψους 0,10 μ.), που σώζει την ορθογώνια βάση και τον σύμφυτο γόμφο της χύτευσης για τη στερέωσή του σε τόρμο βάσης από φθαρτό υλικό (**εικ. 7**).[23]

Η διαδρομή του τύπου του κούρου καθ' όλη τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ. στον τομέα της κρητικής μεταλλοτεχνίας επιβεβαιώνει την αυτόνομη δημιουργία του. Από τη διστακτική προβολή του ενός ποδιού που χαρακτηρίζει το ειδώλιο του Γ ρυθμού, ο διασκελισμός του δεξιού ποδιού ως προς τον θεατή έχει διευρυνθεί σε τρία αποσπασματικά σωζόμενα χάλκινα ειδώλια από το ιερό της Σύμης της πρώιμης, της μέσης και της ύστερης μεσοδαιδαλικής περιόδου (**εικ. 8α-γ**). Η διεύρυνση υπάρχει και σε πήλινα ειδώλια κούρων των ίδιων περιόδων από την ίδια θέση λατρείας και είναι περισσότερο διακριτή στο αποτύπωμα των πελμάτων της ορθογώνιας βάσης του μερικώς σωζόμενου ειδώλιου (**εικ. 9α-β**).[24] Το καίριο δηλαδή σχήμα διασκελισμού των κούρων, που προσγράφεται σε αιγυπτιακή επίδραση, εφαρμόζεται με συνέπεια στα ειδώλια των κρητικών εργαστηρίων από τη Γ περίοδο έως και το τέλος του 7ου αι. π.Χ., παραφράζοντας το *εὖ διαβάς* των νέων του ομηρικού λόγου (**εικ. 10α-β**).[25]

Ακόμα και το δυναμικό μοτίβο των σφιγμένων σε γροθιά άκρων χεριών των κρητικών ειδωλίων του 7ου αι. π.Χ. έχει τις καταβολές του στο παρελθόν της μινωικής μεταλλοπλαστικής.[26] Η επανεμφάνιση του μοτίβου το οποίο νοθεύεται από το σχήμα της μινωίζουσας χειρονομίας σε χάλκινο ειδώλιο κούρου του 680-670 π.Χ. από το ιερό της Σύμης χαρακτηρίζει τον κρητικού εργαστηρίου κούρο των Δελφών της ΜΔ περιόδου, του

[20] Κοκκορού-Αλευρά 2014, 3-10, σχέδια 1-2, εικ. 1-8, όπου επισημαίνεται η τυπολογική συνάφειά του με των δύο γυναικείων μορφών της Δρήρου.

[21] Fuchs 1983, 154, fig. 148.

[22] Kyrieleis 1996, 69, σημ. 268· για τον διαχρονικό συμβολισμό του τύπου: Λεμπέση 2002, 240, σημ. 951-53.

[23] Λεμπέση 2002, 86-90, 178, αρ. 18, εικ. 56, πίν. 17.

[24] Λεμπέση 2002, πρβλ. αρ. 18, πίν. 17 με αρ. 24-25 & αρ. 33, πίν. 27. Για τα πήλινα: Λεμπέση 2021.

[25] Liddell & Scott, s.v. *διαβαίνω*.

[26] Λεμπέση 2002, 194-99, 242.

οποίου τα χέρια με σφιγμένα σε γροθιά άκρα φέρονται χαλαρά εκατέρωθεν του σώματος (**εικ. 11**).[27]

Διαχρονική είναι στη μεταλλοπλαστική των κρητικών εργαστηρίων και η παρείσφρυση της ζώνης στον τύπο του κούρου. Η τριπλή εγχάρακτη ζώνη που περιβάλλει το γυμνό σώμα του κούρου του Γ ρυθμού από το ιερό της Σύμης μετασχηματίζεται στον κούρο των Δελφών στην κατεξοχή κρητική ζώνη με πόρπη στο κέντρο της κύριας όψης των μορφών.[28] Αντίθετα στους κούρους της μνημειακής πλαστικής ο γυμνός κορμός είναι άζωστος κατά κανόνα. Η κατεξαίρεση απεικόνιση της ζώνης σε δύο κούρους της Δήλου από ναξιώτικο μάρμαρο του ύστερου 7ου και του πρώιμου 6ου αι. π.Χ.[29] τεκμηριώνει την επίδραση της κρητικής μεταλλοτεχνίας στη Νάξο, η οποία επισημάνθηκε και για τον τύπο της ντυμένης γυναικείας μορφής σε όρθια στάση.

Ο τύπος της καθιστής γυναικείας μορφής

Η πρωτοπόρος μικροτεχνία των κρητικών εραστηρίων αντιπροσωπεύεται με ανάθημα από το ιερό της Σύμης, στο οποίο εικονίζεται καθιστή σε *θάκον* γυναικεία μορφή (ύψους 0,041 μ.), λαξευμένη σε σκληρό κατάμαυρο σερπεντινίτη λίθο (**εικ. 12α-β**). Με κριτήριο τα πήλινα ανθρωπόμορφα αναθήματα από το ιερό που αποτελούν τα συμφραζόμενα της καθιστής κατ' εξαίρεση λαξευμένης σε λίθο μορφής, πιθανή είναι η ένταξή της στο μεταβατικό στάδιο του ρυθμού μεταξύ του ύστερου 8ου και του πρώιμου 7ου αι. π.Χ. [30]

Την αυτόνομη δημιουργία του φανερώνει η συνέπεια με την οποία ο ίδιος τύπος χρησιμοποιείται τον 7ο αι. π.Χ. για μορφές μεγαλύτερου ή μεγάλου μεγέθους προσαρτημένες κατά κανόνα σε κατασκευές από τοπικό πωρόλιθο, που έχουν βρεθεί στον Αστρίτση, τις Μάλλες, τα Γουλεδιανά και την Ελεύθερνα.[31] Στις τέσσερις θέσεις προστίθεται και ο Πρινιάς με τις δύο καθιστές σε *θάκον* γυναικείες μορφές που προσαρτώνται στις γωνίες της επάνω όψης του υπέρθυρου του ναού Α.[32]

Την ακτινοβολία του τύπου της καθιστής σε *θάκον* γυναικείας μορφής απηχεί το πώρινο άγαλμα από τα Αγιωργίτικα της Αρκαδίας κοντά στην Τεγέα που χρονολογείται προς το τέλος του 7ου αι. π.Χ.[33] Αισθητή είναι η απήχηση του κρητικού τύπου και σε αγαλματίδιο περίοπτης καθιστής γυναικείας μορφής του Μουσείου του Λούβρου (ΜΑ 3100) από τη Χαλκίδα του όψιμου ΜΔ ρυθμού.[34]

Ο τύπος του «πρωτο-ιππαλεκτρυόνος»

Η πρωτοπόρος εικαστική έκφραση των κρητικών εργαστηρίων διαγράφεται και στον συμβολισμό του πιο δυσνόητου μεικτογενούς όντος της ελληνικής μυθολογίας. Του

---

[27] Λεμπέση 2002, 104-06, αρ. 23, πίν. 22-23, 121-24, εικ. 95 (= Δελφών).

[28] Raubitschek and Raubitschek 1975, 49-52.

[29] Richter 1960, figs. 22-24, 94-95.

[30] Αρ. Μ.Η. Λ530 (= καταλόγου μικροτεχνίας): Λεμπέση 2021.

[31] Για την απεικόνισή τους: Davaras 1972, fig. 15-18, 20-24, 37-38, όπου διατυπώνει την άποψη της αιγυπτιακής επίδρασης, λόγω της πιθανής εφαρμογής του 2ου σαϊτικού κανόνα και στις καθιστές γυναικείες μορφές.

[32] Για την αναδιάταξη του γλυπτού διακόσμου: Beyer 1976, Taf. 19, 21.1, 22 και D' Acunto 1995, 25, fig. 9.

[33] Κουρίνου 2014, 18-22, εικ. 27-31.

[34] Davaras 1972, figs. 19-22.

ξούθου ἱππαλεκτρυόνος για τον οποίο ένας από τους σχολιαστές του Αριστοφάνη αναρωτιέται «τὶς καὶ ὁποῖος ἐστίν».[35]

Το δυσνόητο για την καταγωγή του και τη σημασία του υπερβατικό υβρίδιο εμφανίζεται στην ελληνική τέχνη το 575-550 π.Χ., εμπλουτίζεται με ιππέα λίγο αργότερα στα αττικά αγγεία και εξαφανίζεται από το εικαστικό ρεπερτόριο μετά το 480 π.Χ.[36] Η αναγνώρισή του από τον John Nicolas Coldstream σε κτέρισμα από το Βόρειο Νεκροταφείο της Κνωσού που εντάσσεται στον ΠρΓΒ ρυθμό της κνωσιακής κεραμικής (840-810 π.Χ.) και η εύστοχη επωνυμία του με «πρωτο-ιππαλεκτρυόνα» (**εικ. 13**)[37] δίδει απάντηση σε πολλά ερωτήματα των μελετητών.

Η πλούσια κόσμηση του κρητικού «πρωτο-ιππαλεκτρυόνα» και η προσθήκη της ενόφθαλμης προχοΐσκης με το κυπριακής επίνοιας μοτίβο της 'κτένας' προδίδουν την επικοινωνία της Εγγύς Ανατολής και της Κύπρου με την Κρήτη.[38] Ωστόσο, η σύνδεση του πτηνόσχημου ασκού με το κεφάλι ηνιοχούμενου ίππου και η πρόσθετη λιλιπούτεια αντρική μορφή στην πρόσθια έκφυση της λαβής του ασκού αποτελούν πρωτότυπη δημιουργία, που την επινόησε ευφάνταστος κεραμέας κνωσιακού εργαστηρίου. Πιθανόν είναι τα ερεθίσματα για τη δημιουργία του τύπου να είχαν τις καταβολές σε γενικευμένη δοξασία των λαϊκών στρωμάτων της κρητικής κοινωνίας. Έτσι δικαιολογείται η επανάληψη της ίδιας δοξασίας την ΥΓ περίοδο με την προσφορά ηνιοχούντος κρανοφόρου στο ιερό της Σύμης (**εικ. 14α-β**).[39] Η επίπεδη έδρα του ηνίοχου με τις σωζόμενες κατασκευαστικές ενδείξεις στην πίσω όψη του σώματος προϋποθέτουν την προσάρτησή του στην πρόσθια λαβή πτηνόσχημου ασκού κατά το πρότυπο του κνωσιακού «πρωτο-ιππαλεκτρυόνα» (**εικ. 15**).

Το κοινωνικό περιβάλλον των δύο «πρωτο-ιππαλεκτρυόνων» που τους συνδέει παραστατικά κατευθύνει και την προσαρμογή του αναθήματος στο τελετουργικό ενηλικίωσης, το οποίο επικρατεί στο ιερό της Σύμης από τον πρώιμο 9ο αι. π.Χ. έως και την κατάκτηση της Κρήτης από τους Ρωμαίους το 67 π.Χ.[40] Ο συμβολισμός των δύο υπερβατικών υβριδίων εκτιμάται ως απότοκος των κατά τόπους μυθοπλασιών, των οποίων μερίδια ενσωματώνονται στην όψιμη μυθολογία και αποδίδονται σύμφωνα με τη διαφορετική κατά τον τόπο και τον χρόνο εικαστική έκφραση. Με το σκεπτικό της πρωτοπόρου διαμόρφωσης εικονογραφικών τύπων στα κρητικά εργαστήρια δεν είναι παράδοξη η αργοπορημένη απεικόνιση του ιππαλεκτρυόνα στην ελληνική εικονογραφία το 570 π.Χ. Η ένταξή του μάλιστα κατά τις δεκαετίες 550-480 π.Χ. στα αττικά αγγεία με ιππεύοντα νεαρό ηνίοχο συχνότερα από όσο με ενήλικο, όπου εικονίζεται έστω και σπάνια ο Ποσειδώνας, προσεγγίζει το εορταστικό τελετουργικό ενηλικίωσης του κρητικού ιερού. Δηλαδή, η διαφορετική κατά τόπους μυθοπλασία αντικαθιστά τον Ερμή του ιερού της Σύμης με τον κυρίαρχο θεό των θαλασσών που αποτελεί γενάρχη πολλών φυλών, ηρώων και υπερφυσικών όντων.[41]

---

[35] Tzetz, comm. Aristoph. *Ranas* 931, s.v. *ἐν μακρῷ χρόνῳ νυκτός* (ed. Koster).

[36] Williams, D. 1990, *LIMC* V, s.v. *Hippalektryon*, 427-32 με διεξοδική βιβλιογραφία για τις συγκρουόμενες απόψεις των μελετητών ως προς την καταγωγή και τον συμβολισμό του.

[37] Coldstream and Catling 1996, VI, 366-67, Q115, pls. 85-86.

[38] Vlachou 2012, 345-70.

[39] Lebessi 2013, 287-96.

[40] Για τη διαδρομή και τη μετεξέλιξη του τελετουργικού στη διάρκεια 8 αιώνων: Λεμπέση 2021, 180-89, 191.

[41] Camporeale 1967, 248-68.

Ο τύπος των αυτοτελών προτομών

Πρωτοπόρα είναι τα κρητικά εργαστήρια και στη διαμόρφωση του τύπου της περίτμητης αυτοτελούς προτομής, η οποία τυπώνεται σε μονή γεμάτη μήτρα. Στα αναθήματα του ιερού της Σύμης εμφανίζεται από τον πρώιμο 7ο αι. π.Χ., συνεχίζει τη ΜΔ περίοδο και παρατείνεται έως και το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. με 20 παραδείγματα (**εικ. 16α-γ**). Αντίθετα, ο ίδιος τύπος εμφανίζεται στην Αττική στο τέλος του 7ου αι. π.Χ και επαυξάνεται στην ελληνική εικονογραφία κατά το μέγεθος του προσώπου λόγω του ρυθμού της αρχαϊκής περιόδου.[42]

Περισσότεροι του ενός είναι και οι παράγοντες που κατευθύνουν τη δημιουργία του τύπου της αυτοτελούς προτομής στην Κρήτη. Ο πρώτος λόγος είναι η εξοικείωση των αγγειοπλαστών με την εισηγμένη από την Εγγύς Ανατολή τεχνική της μονής γεμάτης μήτρας ήδη από το 850/840 π.Χ., οι οποίοι εκάλυπταν τη ζήτηση σε αγγεία πολυτελούς κατασκευής.[43] Κατά δεύτερο λόγο, είναι η διολίσθηση της μινωικής-μυκηναϊζουσας θρησκευτικής δοξασίας στο παρόν της 1ης χιλιετίας π.Χ., το οποίο αντιμάχεται την παράδοση με την εξατομίκευση των υπερβατικών/θεϊκών και των θνητών μορφών. Η υπάρχουσα καινοτόμος κοινωνική αντίληψη επιτρέπει την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία του επιστητού με τον υπερβατικό κόσμο σε αντίθεση με την ενορατική συνομιλία των θνητών της 2ης χιλιετίας π.Χ.[44]

Το παρόν εκφράζεται με την επίνοια της αυτοτελούς περίτμητης προτομής, ενώ η παράδοση ανακλάται στα τελετουργικά αγγεία των κρητικών ιερών με το προσαρτημένο ιδεόγραμμα του ανθρώπου, που σημειοθετεί το είδος της προσφοράς αντί του προσφέροντος ατόμου σύμφωνα με τον συλλογικό χαρακτήρα της μινωικής θρησκείας. Μία αντίληψη που από την ΥΜ ΙΙΙΒ και την όψιμη ΥΜ ΙΙΙΓ/ΥπΜ περίοδο διολισθαίνει στην ΠρτΓ, αναβιώνει τον πρώιμο 7ο αι. π.Χ. με τις μικροσκοπικές προσαρτημένες σε ανοικτά αγγεία προτομές και αποδυναμωμένη συντηρείται έως και τον 6ο αι. π.Χ. (**εικ. 17α-β**).[45]

Ένα είναι το γενικό συμπέρασμα από τη συζήτηση για την πρωτοπόρο διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων στα κρητικά εργαστήρια της πηλοπλαστικής και της μεταλλοτεχνίας. Φαίνεται ότι το δυναμικό μινωικό παρελθόν της Κρήτης και η αδιάκοπη παραγωγή τέχνεργων από πηλό ή χαλκό κατά τη 2η και την 1η χιλιετία π.Χ. παρείχαν πρόσφορο έδαφος για την ανανέωση των εικονογραφικών τύπων με μεταλλαγμένο συμβολισμό, που τον επιβάλλει το κοινωνικό γίγνεσθαι της 1ης χιλιετίας π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξίου, Στ. 1965. «Συλλογή Μεταξά», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20, Β΄3 Χρονικά, 550-551.

Δεσπίνης, Γ. και Ν. Καλτσάς (επιμ.) 2014. *Κατάλογος Γλυπτών Ι. 1-2. Γλυπτά των αρχαϊκών χρόνων από τον 7ο αι. έως το 480 π.Χ.* Αθήνα.

Κοκκορού-Αλευρά, Γ. 2014. Ι. 1,1. «Άγαλμα κόρης, ανάθημα της Ναξίας Νικάνδρης από τη Δήλο», στο Δεσπίνης και Καλτσάς 2014, 1-10.

[42] Για το ιστορικό των αυτοτελών προτομών στα κρητικά εργαστήρια: Λεμπέση 2021, 77-82.

[43] Kotsonas 2008, 59 για την πρώιμη εφαρμογή της μονής γεμάτης μήτρας στα κρητικά εργαστήρια· Kletter *et al.* 2010, για την εισαγωγή της από την Εγγύς Ανατολή και την αυτοδύναμη εξέλιξη της διπλής μήτρας σε Δύση και Ανατολή.

[44] Λεμπέση 2021, 93-94.

[45] Λεμπέση 2021, 76-77.

Κουρίνου, Ε. 2014. «Άγαλμα καθιστής μορφής από τα Αγιωργίτικα Αρκαδίας Ι.1», στο Δεσπίνης και Καλτσάς 2014,18-22.

Κούρου, Ν. και Α. Καρέτσου. 1994. «Το ιερό του Ερμού Κραναίου στην Πατσό Αμαρίου», στο Rocchetti 1994, 81-164.

Λεμπέση, Α. 1980. «Χάλκινο γεωμετρικό ειδώλιο από την Κρήτη», στο *ΣΤΗΛΗ. Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος,* Αθήνα: Έκδοση σωματείου φίλων Νικολάου Κοντολέοντος, 87-96.

Λεμπέση, Α. 2002. *Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, ΙΙΙ. Τα χάλκινα ανθρωπόμορφα ειδώλια*, Αθήνα.

Λεμπέση, Α. 2021. *Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, VI. Τα πήλινα ανθρωπόμορφα αναθήματα,* Αθήνα.

Alto, P. (ed.) 1975. *Wandlungen. Studien zur antiken und neueren Kunst. Ernst Homann-Wedeking gewidmet* , München.

Beyer, I. 1976. *Die Tempel von Dreros und Prinias A, und die Chronologie der kretischen Kunst des 8. und 7. Jhs. V. Chr.*, Freiburg.

Blome, P. 1982. *Die figürliche Bildwelt Kretas in der geometrischen und früharchaischen Periode*, Mainz am Rhein.

Böhm, St. 1990. *Die 'Nackte Göttin'. Zur Ikonographie und Deutung unbekleideter weiblicher figuren in der frühgriechischen Kunst,* Mainz am Rhein.

Coldstream, J.N. – H.W. Catling. 1996. *Knossos. North Cemetery. Early Greeek Tombs*, Vol. I-IV, BSA Suppl. 28.

Camporeale, G. 1967. "Hippalektryon", *ArchCl* 19, 248-68.

D'Acunto, M. 1995. "I cavalieri di Priniàs ed il Tempio A", *AnnAStorAnt* n.s. 2, 15-55.

Davaras, C. 1972. *Die Statue aus Astritsi*, *Ein Beitrag zur Dädalischen Kunst auf Kreta und zu den Anfängen der griechischen Plastik* (Beiheft Antike Kunst, 8), Bern.

Fittschen, K. 1969. *Untersuchungen zum Beginn der Sagendarstellungen bei den Griechen*, Berlin.

Fuchs, W. 1983. *Die Skulptur der Griechen*, München.

Hornbostel, W. 1970, "Kretische Reliefamphoren", στο Möller 1970, 56-93.

Iacovou, M. (ed.) 2012. *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, Nicosia: Bank of Cyprus.

Kletter, R., K. Covello-Paaran and K.Saarelainen. 2010. "Beautiful from All Sides: Twice-moulded Figurines of the Southern Levant", *Levant* 42, 17-29.

Kotsonas, A. 2008. *The Archaeology of tomb A1K1 of Orthi Petra in Eleutherna. The Early Iron Age Pottery,* Athens.

Kyrieleis, H. 1996. *Der Grosse Kuros von Samos*, Bonn.

Langdon, S. 2008. *Art and Identity in Dark Age Greece, 1100-700 BCE*. Cambridge - New York.

Lebessi, A. 2009. "The Heterosexual Couple in Early Cretan Iconography", *Creta Antica* 10/11, 539-61.

Lebessi, A. 2013. "Zu Typologie und Interpretation einer Statuette aus dem Heiligtum von Syme (Kreta)", in Niemeier, Pilz and Kaiser 2013, 287-96.

Levi, D. 1927-1929. "Arkades. Una citta cretese all' alba civilità ellenica", *ASAtene* 10-12, 9-710.

Möhler, L.L. (ed.) 1970. *Dädalische Kunst auf Kreta im 7. Jahrhundert v. Chr.*, Hamburg: Museum fur Kunst und Gewerbe.

Niemeier, W.-D., O. Pilz, I. Kaiser (eds) 2013. *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit. Akten des Internationalen Kolloquiums am DAI Abteilung Athen, 27-29 Januar 2006*, Athenaia 2. München: Hirmer.

Oakley, J.M. and R.H. Sinos. 1993. *The Wedding in Ancient Athens*, Madison.

Olbrich, G. 1979. *Archaischen Statuetten eines Metapontiner Heiligtums*, Roma.

Payne, H.G.G. 1972. "Early Greek Vases from Knossos", *BSA* 29: 224-98.

Raubitschek, I. and T. Raubitschek. 1975. "Der kretische Gürtel", στο Alto 1975, 49-52.

Richter, G.M.A. 1960. *Archaic Greek Youths. A Study of the Development of the Kouros Type in Greek Sculpture*, London.

Richter, G.M.A. 1968. *Korai. Archaic Greek Maidens*, New York.

Rizza, G. and V. Scrinari Santa Maria. 1968. *Il santuario sull' acropoli di Gortina I*, Roma.

Rochetti, L. (ed.) 1994. *Sybrita. La valle di Amari fra Bronzo e Ferro*, Roma.

Vlachou, V. 2012. "Aspects of Hunting in Early Greece and Cyprus: A Re-examination of the 'Comb Motif'", in Iacovou, M. (ed.) *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, 345-70. Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Williams, D. 1990, "Hippalektryon", *LIMC* V, 427-32.

Αγγελική Λεμπέση
Υψηλάντου 76
18532 Πειραιάς

Εικόνες

Εικόνα 1. Πατσός Αμαρίου: ετερόφυλο ζεύγος. Ευγενής παραχώρηση Μουσείου Χανίων.

Εικόνα 2. Ιερό Σύμης: ετερόφυλο ζεύγος σε έκτυπο πλακίδιο.

Εικόνα 3. Ιερό Δρήρου: «Απολλώνια Τριάδα». Ευγενής παραχώρηση Μουσείου Ηρακλείου.

Εικόνα 4α-β. Αφρατί Πεδιάδας: όψεις χάλκινου ειδωλίου.

Εικόνα 5. Ιερό Δρήρου: πλάγια όψη «Απόλλωνα».

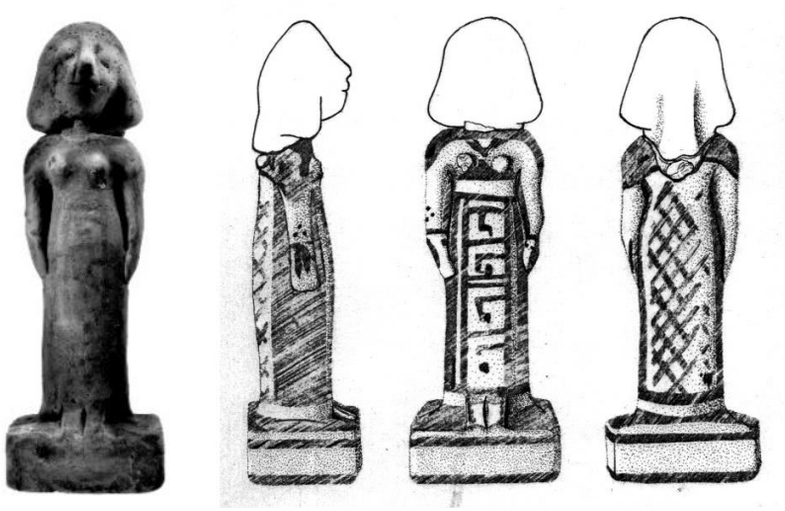

Εικόνα 6α-β. Ιερό Σύμης: πήλινο γυναικείο ειδώλιο και σχεδιαστική απόδοση του ενδύματος.

Εικόνα 7. Ιερό Σύμης; χάλκινο ειδώλιο κούρου.

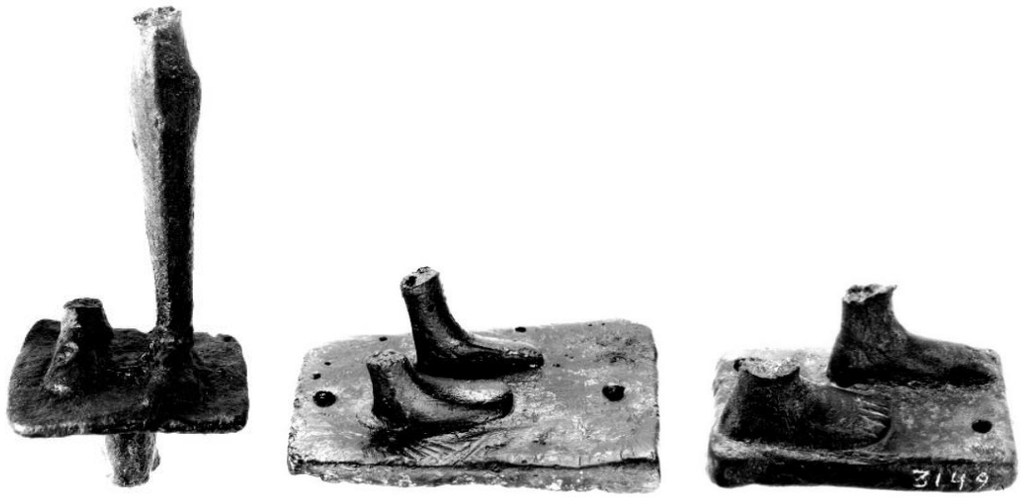

Εικόνα 8α-γ. Ιερό Σύμης: βάσεις χάλκινων ειδωλίων κούρων του 7ου αι. π.Χ.

Εικόνα 9α-β. Ιερό Σύμης: πήλινο ειδώλιο κούρου.

Εικόνα 10α-β. Ιερό Σύμης: όψεις κούρου του ύστερου 7ου αι. π.Χ.

Εικόνα 11. Ιερό Δελφών: ειδώλιο κούρου κρητικού εργαστηρίου.

Εικόνα 12α-β. Ιερό Σύμης: όψεις καθιστής γυναικείας μορφής.

Εικόνα 13. Κνωσός, Βόρειο Νεκροταφείο: «πρωτο-ιππαλεκτρυών». Ευγενής παραχώρηση Μουσείου Ηρακλείου.

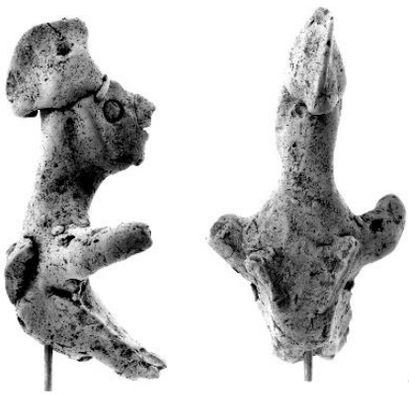

Εικόνα 14α-β. Ιερό Σύμης: όψεις «πρωτο-ιππαλεκτρυόνος».

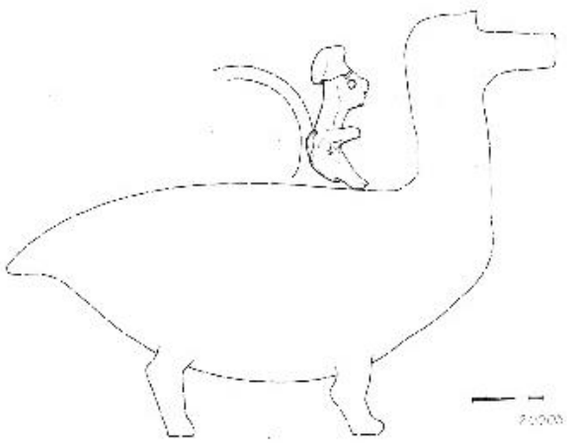

Εικόνα 15. Ιερό Σύμης: σχεδιαστική αποκατάσταση «πρωτο-ιππαλεκτρυόνος».

Εικόνα 16α-γ. Ιερό Σύμης: ενδεικτικά παραδείγματα αυτοτελών προτομών.

Εικόνα 17α-β. Ιερό Σύμης: ενδεικτικά παραδείγματα προσαρτημένων προτομών.